

Kreativnost kod osoba s poremećajem iz spektra autizma*

Sanja VUKOVIĆ^{1,**}, Aleksandra ĐURIĆ-ZDRAVKOVIĆ², Ana ROKNIĆ³

¹Centar za edukaciju i ranu intervenciju, Beograd, Srbija

²Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

³OŠ „Jelena Varjaški”, Vršac, Srbija

U literaturi se uočava ograničena skupina radova koja istražuje kreativnost kod osoba s poremećajem iz spektra autizma. Neretko, radovi obiluju tendencijama koje dovode u pitanje postojanje i prosperitet sposobnosti imaginacije i kreativnosti u ovoj populaciji. Cilj rada je da se pregledom i analizom dostupnih istraživanja sagleda pojavnost kreativnosti kod dece i mladih sa poremećajem iz spektra autizma. Pregled dostupne literature izvršen je pretraživanjem elektronskih baza podataka Google Scholar, Research Gate, servisa Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku (KOBSON), HRČAK portala hrvatskih naučnih i stručnih časopisa koji nude otvoreni pristup svojim radovima, kao i dostupnih štampanih knjiga. Analiza rezultata istraživanja ukazuje da se uočava jedinstveni profil kreativnosti kod osoba s poremećajem iz spektra autizma. Karakterizacija u vidu socijalno-komunikacionih deficita i restriktivnih, repetitivnih i stereotipnih obrazaca ponašanja, interesovanja i aktivnosti, u velikoj meri otežava realizaciju u domenu kreativnog izražavanja. Deficit egzekutivnih funkcija koji je često prisutan kod osoba s poremećajem iz spektra autizma uzrokuje deficit imaginacije koji se odražava na ispoljavanje kreativnosti. Bez obzira na navedene deficite, istraživanja ukazuju na evidentiranje kreativnosti u ovoj populaciji u domenima opisanim u radu.

Ključne reči: deficit, kreativne sposobnosti, originalno stvaralaštvo

* Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu: „Kreiranje Protokola za procenu edukativnih potencijala dece sa smetnjama u razvoju kao kriterijuma za izradu individualnih obrazovnih programa” (179025) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** Sanja Vuković, ksanjak@gmail.com

Uvod

Smatra se da kreativnost predstavlja sposobnost stvaranja veze između ranije nepovezanih ideja i maštovitih aktivnosti koje u simbiozi rezultuju originalnim ishodima sa vrednosnom konotacijom (Davies et al., 2014). Zbog veoma kompleksnog pojma, kreativnost je teško definisati, ali u literaturi se pronalaze formulacije koje je posmatraju kao sposobnost generisanja ideja i pronalaženje rešenja koja su originalna, fleksibilna i efikasna (Ponticorvo et al., 2020). Prema jednoj studiji, kreativnost se može sagledati kroz međudejstvo faktora dva tipa: kognitivnog tipa, koji je u vezi sa divergentnim razmišljanjem i emocionalnog tipa, koji je povezan sa kreativnom ličnošću (Ponticorvo et al., 2020).

Rezultati velikog broja studija ukazuju na činjenicu da se kreativni potencijal može negovati i razvijati. Postoje različiti pristupi za podsticanje kreativnosti kod dece kao što su: svakodnevno stimulisanje, organizacija grupnih aktivnosti, izgradnja kulture u vrtiću ili školi u kojoj se neguje umetnost i stvaranje, hrabrenje dece i osmišljavanje treninga za razvoj kreativnog potencijala. Istraživanja pokazuju da treninzi i modeli podrške u velikoj meri utiču na razvoj kreativnosti u svim oblastima kod dece koja imaju kreativne karakteristike. Dakle, nužno je razviti modele podrške u okviru kojih će deca od najranijeg uzrasta biti podučavana kreativnim veštinama, u okruženju koje je podsticajno i prijatno za stvaranje (Ozyaprak, 2016).

Kreativnost je sposobnost koja omogućava osobama neurotipičnog razvoja, ali i osobama sa poremećajem iz spektra autizma (u daljem tekstu: PSA) da razvijaju svoje potencijale i da se izražavaju na različite načine (Gut et al., 2019). Aktuelni kriterijumi koji se koriste za utvrđivanje PSA podrazumevaju: kvalitativan i trajan deficit socijalne komunikacije i interakcije, ograničene i ponavljajuće obrasce ponašanja ili aktivnosti, kao i prisustvo simptoma u ranom razvojnom periodu. Osim toga, postoji kriterijum značajnog ograničenja u socijalnim, radnim i drugim oblastima svakodnevnog funkcionisanja. Kada je u pitanju domen socijalne komunikacije i interakcije, deficit se registruje u okviru sva tri simptoma, a to su socijalni reciprocitet, neverbalna komunikacija kao i održavanje i razvijanje socijalnih odnosa. Rutinski obrasci ponašanja podrazumevaju ponavljajući govor, idiosinkrazizam, korišćenje istih maršuta, istih predmeta. Deca i odrasli sa PSA često imaju motoričke manirizme kao što su lepršanje rukama, tapšanje, vrtenje, hod na prstima (Ђурић-Здравковић, 2020).

Iako je poznato da kod osoba sa PSA postoje teškoće socijalne interakcije i komunikacije, kao i ograničeni i repetitivni obrasci ponašanja i aktivnosti, primetne su izvesne kreativne crte ličnosti, u kojima osobe sa PSA, u vrlo retkim slučajevima, dostižu genijalne razmere (Lyons & Fitzgerald, 2013). S obzirom na to da kod osoba sa PSA često, osim socijalne komunikacije, izostaje i imaginacija, preovladava mišljenje da je njihova kreativnost sniženog kvaliteta (Lyons & Fitzgerald, 2013). Ovim činjenicama u prilog idu i dokazi o deficitima u okviru simboličke igre, teorije uma, pragmatike govora. Studija upućuje na činjenicu da intelektualni potencijal, znanje i neke posebne veštine mogu biti činioci kreativnosti, ali nikako nisu same po sebi dovoljne za nastanak istih, što govori o tome da i osobe sa PSA sniženih intelektualnih mogućnosti mogu biti kreativne (Lyons & Fitzgerald, 2013).

U literaturi se nailazi na mali broj radova koji se bave kreativnošću kod osoba sa PSA, a rad sa njima od ranog uzrasta baziran je na izgradnji socijalnih i akademskih veština, podstičaju pažnje i razvoju govorno-jezičkih sposobnosti, te se događa da često izostaje podrška i podsticaj kreativnog stvaralaštva (Maksić, 2006).

Cilj ovog rada je da se pregledom i analizom dostupnih istraživanja sagleda pojavnost kreativnosti kod dece i mladih sa PSA.

Metod rada

Pregled dostupne literature izvršen je pretraživanjem elektronskih baza podataka Google Scholar, Research Gate, servisa Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku (KOBSON), HRČAK portala hrvatskih naučnih i stručnih časopisa koji nude otvoreni pristup svojim radovima, kao i dostupnih štampanih knjiga. Prilikom pretraživanja korišćene su i liste referenci iz radova koje su pronađene na osnovu pretrage po ključnim rečima na srpskom i engleskom jeziku: kreativnost, poremećaj iz spektra autizma, deca, mladi, kreativni potencijal i različite kombinacije navedenih ključnih reči.

Definisanje kreativnosti

Sposobnost divergentnog mišljenja i kreativnost smatraju se veštinama koje se pripisuju istaknutim pojedincima. Smatra se da kreativnost pojedincu omogućava stimulaciju razvoja i pruža mogućnosti za samoaktualizaciju

(Aleksandrovich & Zoglowek, 2014). Prema Gilfordu (Guilford, 1950), kreativnost predstavlja rezultat interakcija između divergentnog i konvergentnog mišljenja, s tim što je akcent na divergentnom mišljenju, koje omogućava stvaranje novih ideja. Konvergentno mišljenje je takođe značajno za kreativnost, jer ima sposobnost analize, evaluacije, ali i planiranja i samog izbora ideja (Guilford, 1950).

U osnovi definisanja kreativnosti mogu se razlikovati dva pristupa, koja se odnose na shvatanje ovog pojma u užem i širem smislu. Kriterijum stvaralaštva se može odrediti ili u odnosu na kreativni produkt ili uzimajući u obzir karakteristike misaonog procesa. Autori koji uvažavaju prvi kriterijum stvaralaštva, oslanjaju se na originalnost kao najvažniju karakteristiku stvaralačkog produkta ili procesa i to u onim slučajevima kada su u pitanju neponovljive, jednokratne ideje i produkti. U okviru drugog pristupa, kreativnost se najčešće povezuje sa divergentnim mišljenjem, koje podrazumeva originalnost, maštovitost i različitost pristupa pri rešavanju problema. Kreativnost se u ovom slučaju određuje kao misaoni proces ili produkt, stvaranje, ali idavanje originalnih ideja, zauzimanje različitih stavova, nov način pristupa problemu i kombinovanje ideja ili uočavanje novih odnosa među pojavama (Maksić, 2006).

Kreativnost je na ranom uzrastu povezana sa nekognitivnim faktorima, kao što su karakterne osobine, emocionalne osobnosti i socijalno okruženje u kome dete raste i razvija se (Stolić & Palinkašević, 2018). Nasuprot tome, jedna od teorija faktora kognitivnog tipa tvrdi da kreativne ideje proizlaze iz kognitivne fleksibilnosti i kognitivne upornosti. Što se tiče teorija emocionalnog tipa, ističu se neke od karakteristika kreativnih osoba, kao što su:

- radoznalost (pronalaženje novih veza i ideja koje nisu uočljive na prvi pogled, sposobnost istraživanja nepoznatih ideja);
- složenost (sklonosti ka traženju rešenja problema, sposobnost uspostavljanja reda u velikom haosu);
- mašta (vizuelizacija mentalnih slika, imaginacija);
- preuzimanje rizika (sklonost ka delovanju i odbrani sopstvenih ideja) (Ponticorvo et al., 2020).

Kreativnost se može odnositi na različite stilove razmišljanja, percepciju sveta i socijalne interakcije, kao i na jedinstveni profil crta ličnosti specifičan za svakog pojedinca, koji se inače pripisuje kreativnim osobama (Gut et al., 2019). Osim toga, termin „kreativnost“ koristi se za opisivanje individualnih razlika u ličnosti, kognitivnim sposobnostima i različitim stilovima

rešavanja problema. Psiholozi opisuju kreativnost uglavnom kao mentalni proces, dok ga sociolozi opisuju kao kulturni i socijalni, ali i psihološki događaj. Ono što se naziva kreativnošću ne predstavlja rezultat jedne pojedinačne sposobnosti. Kreativnost predstavlja proces koji se može posmatrati samo kao međudejstvo različitih sposobnosti i crta ličnosti (Aleksandrovich & Zoglowek, 2014).

Jedan autorski članak dao je sociokulturološko viđenje kreativnosti i predstavio teoriju kreativnog procesa. S obzirom na to da psihologija govori o stalnoj interakciji između uma i tela, pojedinca i društva, kreativnost je ta koja pokazuje njihovu međuzavisnost. Hipoteze teorije kreativnog procesa govore da razlike u perspektivi povećavaju kreativni potencijal i da razmena stavova i perspektiva, unutar pojedinca i između pojedinaca, suštinski neguje kreativne procese. Dokazi koji potkrepljuju ove ključne hipoteze teorije kreativnosti dolaze iz perspektive istraživanja sprovedenih u raznim oblastima psihologije i srodnim disciplinama (Glăveanu, 2020).

Postoje brojne definicije opšteg tipa koje tumače kreativne procese kao sposobnost produkcije ili razvoja originalnog dela, teorije, tehnike ili misli. Tipično kreativan pojedinac, prema ovakvom načinu definisanja, prikazuje originalnost, imaginaciju i izražajnost. Konkretnija definicija potiče iz Velike Britanije, gde se kreativnost definiše kao sposobnost pojedinca da napravi, ili na neki drugi način stvori nešto novo, bilo da je to novi pristup problemu, novi metod ili neko novo umetničko delo. Još jedna definicija glasi da je kreativnost tendencija pojedinaca da generišu ili prepoznaju ideje, alternative ili mogućnosti koje bi mogle biti korisne u rešavanju problema i komunikaciji sa ljudima (Aleksandrovich & Zoglowek, 2014).

Sagledavanje kreativnosti vrši se na osnovu istih karakteristika, procesa i produkata i kod dece i kod odraslih osoba. Međutim, postoji jedna važna činjenica koju treba uzeti u obzir, a to je da kada sagledavamo dečiju kreativnost, relevantniji je sam proces stvaranja od rezultata njihovog stvaralaštva, dok se kod odraslih sagledava inovativna kreativnost. Kao što je navedeno, temelji kreativnog mišljenja ogledaju se u divergentnom rasuđivanju, koje ima za cilj stvaranje novih produkata, ideja i rešenja (Japundža-Milisavljević & sar., 2012).

Rezultati istraživanja pojave kreativnosti kod dece i mladih sa PSA

Kreativnost kod osoba s PSA jeste pojava koja je dobila vrlo malo istraživačke pažnje. Deca i mladi sa PSA čija se specifičnost kliničke slike predstavlja u filmovima, na televiziji i u različitim tipovima popularne literature, prikazani su kao nužno kreativni, talentovani i sa posebnim savant veštinama. Ipak, tvrdnje zasnovane na dokazima upućuju na drugačije zaključke. Savant sposobnosti se javljaju u vidu rešavanja i upamćivanja komplikovanih kodova, preciznog pamćenja i reprodukcije muzike, kalendarskog pamćenja, slikanja. Jedna studija ukazala je na to da trećina osoba sa PSA pokazuje superiorne sposobnosti u jednoj ili više oblasti, prema navodima roditelja i psihometrijskih testiranja. Isti autori upućuju na rezultate studije koja navodi da 70% dece sa PSA ima dobar kvalitet pamćenja, vizuelno-prostornih sposobnosti (32%), kao i sposobnosti vezanih za računanje, crtanje ili muziku, 17% za svako područje (Happé, 2018). Smatra se da osobe sa PSA imaju sposobnost za uviđanje detalja i analizu pojedinačnih delova celine, a ne celovite slike. Zbog svega nabrojanog važno je izvršiti identifikaciju i negovanje kreativnih veština i sposobnosti, jer se u studijama navodi da je njima moguće povećati samopoštovanje, mogućnosti za interakciju i uvažavanje, kao i šansu za zapošljavanje osoba sa PSA (Happé, 2018).

Često se piše o nedostatku imaginacije i kreativnosti kod dece i mladih sa PSA. Evidentirane su njihove poteškoće u igrama pretvaranja, socijalnim interakcijama, komunikaciji, sposobnostima razmišljanja i akademskom uspehu. Istaknute poteškoće čine osnovu verovanja da osobe sa PSA, čak i visokofunkcionalne, nisu sposobne za kreativno učenje i stvaranje. Istraživačke studije nastoje da ispituju da li PSA ima direktan uticaj na kreativnost osobe ili ne, zbog čega je u toku kreiranje testova za poređenje kreativnosti dece sa PSA i dece tipične populacije. Decu sa PSA trebalo bi ohrabrivati i podsticati na kreativno stvaranje i napredovanje. Organizacija igre korišćenjem prirodnog materijala, peska, art terapije i slično, pokazala se kao uspešna metodastimulacije kreativnosti kod dece i mladih s PSA (Smith & Madden-Zibman, 2014).

Da je koncept kreativnosti moguće razumeti na nekoliko načina, potvrđuje još jedno istraživanje koje je utvrđivalo sposobnost imaginacije kod dece sa PSA (Astorga, 2014). U okviru ovog istraživanja navode se psihološka tumačenja, koja određuju kreativnost kao sposobnost koja je u neposrednoj

vezi sa divergentnim mišljenjem. Sposobnost imaginacije i iznalaženja novih ideja smatraju se ključnim za stvaralaštvo. Iako rezultati ovog istraživanja zaključuju da deca sa PSA pokazuju slabije rezultate na različitim testovima, posebno na poljima imaginacije i snalaženja, nesporna je činjenica koja govori o određenom broju kreativnih i umetnički orijentisanih ispitanika. Deca sa PSA su prilikom testiranja često ponavljala istu figuru, umesto stvaranja nove. To su činila veoma sporo i menjala u ponovnom kreiranju tek poneki detalj, što, kako istraživači tumače, ukazuje na rigidnost mišljenja. Osim toga, crtežima dece sa PSA je nedostajalo mnoštvo detalja, što govori o izostanku divergentnog mišljenja (Astorga, 2014).

Kreativnost kod dece sa teškoćama u mentalnom razvoju (u daljem tekstu: TuMR) ne bi trebalo posmatrati kao urođenu sposobnost koja će se razvijati sama od sebe (Гагнѝ & сар., 2014). Autori ove studije ističu rezultate sprovedenih istraživanja na temu podsticanja kreativnog stvaralaštva kod ove dece. Zaključak je upućivao na činjenicu da bogatija iskustva i više usvojenih znanja stvaraju veći potencijal za kreativno izražavanje ove dece, kao i produktivnost i njihovo stvaralaštvo. Zaključuje se da je neophodno stimulisati razvoj kreativnih sposobnosti, te da bi to trebalo da bude u skladu sa psihofizičkim sposobnostima, ali i ličnim karakteristikama deteta. Posebna pažnja skreće se na podsticaj likovnog izražavanja dece sa TuMR i ističe se da je potrebno otkriti unutrašnje potrebe i interesovanja dece, motivisati ih na aktivnosti i usmeravati na stvaranje (Гагнѝ & сар., 2014).

Novija studija poljskih autora analizirala je kreativno stvaralaštvo dece sa PSA u poređenju sa stvaralaštvom dece tipičnog razvoja. Ovo istraživanje je zaključilo da postoji deficit kreativnosti kod dece sa PSA. Obrazloženje koje su izneli autori odnosilo se na hipotezu da deficit egzekutivnih funkcija koji je često prisutan kod dece sa PSA, utiče i uzrokuje deficit imaginacije koji se odražava na izostanak kreativnosti (Gut et al., 2019). Kod dece sa PSA u poređenju sa decom tipične populacije u nešto većem broju se javljaju kreativne veštine u vidu brzog računanja, upamćivanja cifara i datuma iz kalendara, crtanja iz tačno određene perspektive, tačne reprodukcije muzike koja se jednom slušala, upamćivanja i stvaranja notnih zapisa, identifikacije prostih brojeva, crtanja u savršenoj perspektivi i slično. Ove kreativne veštine su često u neskladu sa ostalim osobinama i sposobnostima. Dok izostaju socijalna komunikacija i interakcija i javlja se stereotipni krug aktivnosti i interesovanja, kod nekih osoba s PSA registruju se kreativne crte i stvaralački produkti (Happé & Vital, 2009).

U okviru jednog starijeg istraživanja ispitivani su različiti aspekti imaginacije kod PSA na zadacima crtanja, stvaranja nota i izrade gumenih pečata. Deca sa PSA su pokazala niži stepen kreativnosti u odnosu na kontrolnu grupu. Crteži dece sa PSA bilisu manje raznoliki, jednolični, što je ukazalo na snižen kvalitet imaginacije, a samim tim i kreativnosti kod PSA (Craig & Baron-Cohen, 1999).

Kada govorimo o kreativnosti kod dece na najranijem uzrastu, trebalo bi napraviti osvrt na sledeće istraživanje. U okviru ove studije, predloženo je da se kreativnost najpre uočava kroz igru, na primer, vidimo dete koje sedi na palici i pretvara se da jaše na konju; devojčicu koja se igra s lutkom i zamišlja da joj je majka; dečak koji u svojim igrama postaje gusar, vojnik ili mornar... Sva ova deca u igri pokazuju primere autentičnog, istinskog stvaralaštva, koje počiva na preoperativnoj funkciji, a to je simbolička igra (Ponticorvo et al., 2020). U kliničkoj slici dece sa PSA evidentan je izostanak simboličke igre, zajedničke pažnje i imaginacije (Marijan, 2015). Simbolička igra nije samo reprodukcija onoga što je dete doživelo, već kreativna prerada stečenih utisaka. Autori studije navode da je još Vigotski isticao da podsticajna igra stimuliše učenje, a da igra i učenje zajedno podrazumevaju kreativne procese. To bi značilo da ovi procesi uključuju znatizeljlu, fleksibilnost, divergentno razmišljanje i preuzimanje rizika, a to su sve komponente kreativnih procesa (Ponticorvo et al., 2020).

Nasuprot tvrdnji koja govori o nedostatku imaginacije, i posledično, nedostatku kreativnosti kod dece sa PSA, svedoče rezultati jedne studije, koji upućuju na saznanja da u okviru ove kliničke slike nije nužno deficitarna verbalna kreativnost, što je ispitano zadatkom generisanja metafora. Studija je ispitivala verbalnu i figuralnu kreativnost kod 40-oro dece sa PSA (uzrasta od 11 do 14 godina) i 39 vršnjaka tipičnog razvoja (od 11 do 15 godina). Osim toga, ispitan je i doprinos egzekutivnih funkcija u kreativnoj realizaciji. Upitnik za dovršavanje rečenice primenjen je za testiranje kreativne verbalne generacije, dok je zadatak crtanja nedostajućih predmeta korišćen za procenu figuralnih sposobnosti. Rezultati ukazuju da su deca sa PSA generisala veću količinu kreativnih metafora i pokazala veću upotrebu specifične vrste reprezentativnih promena na zadatku figuralne kreativnosti: umetanja u više kategorija. Rezultati su pokazali da, dok je fonemska fluentnost doprinela objašnjenju varijansi u stvaranju novih metafora u grupi PSA, fluidna je doprinela samo varijansi u stvaranju nove metafore u grupi dece tipične populacije. Ovi nalazi upućuju na to da su verbalna i figuralna kreativnost dve odvojene, nezavisne sposobnosti koje se oslanjaju na različite kognitivne

resurse. Krajnji rezultati ovog istraživanja pokazuju da se deca sa PSA i deca tipične populacije razlikuju u kognitivnim sposobnostima koje koriste za izvršavanje zadatka generisanja metafore. Istraživanje ukazuje na jedinstveni profil kreativnosti kod dece sa PSA (Kasirer et al., 2020).

U čuvenoj studiji slučaja, koju je sprovedla psiholog Lorna Self (Lorna Selfe, 1977, prema Cardinal, 2009) prikazano je umetničko, originalno stvaralaštvo deteta sa PSA, koje je kreiralo prelepe crteže i to na vrlo ranom uzrastu, sa samo tri i po godine. Devojčica čije su kreacije prikazane u ovoj studiji, inspiraciju je pronalazila u seriji slika iz knjiga o bubamarama, koje su pisane i ilustrovane za decu. Čini se da je ovo dete pokušavalo da kopira sliku petla koji peva, međutim cela slika je bila vrlo teška za tumačenje. Iako su karakterisane kao besmislene, u ovim slikama je pronađena lepota apstrakcije, koja se ogledala u skupu izgredanih ansambala koji su rađeni olovkom. Nešto kasnije, ova devojčica je slikala u šestoj godini donje delove tela sestara i žena koje su radile kao negovateljice, reprodukujući ono što je kao novorođenče videla pred sobom, u čemu se odražavala njena izuzetna memorija. Sticao se utisak da je na svoje slike ova devojčica sa PSA prenosila veliku toplinu koju je osećala u sebi i iskazivala zahvalnost za brigu koja joj je ukazivana. Nažalost, njenom stvaralaštvu nije poklonjeno dovoljno pažnje, insistiralo se da uči pisanje i čitanje, dok su se njen talenat i kreativnost polako gasili (Cardinal, 2009).

Kreativni ljudi sa PSA poseduju mogućnost hiperfokusiranja na određenu pojavu ili predmet, koja potpuno baca u senku sve ono što se u tom trenutku dešava u njihovom neposrednom okruženju. Deca i mladi sa PSA koji su kreativni, u stanju su da satima budu posvećeni izradi svojih kreacija i da burno reaguju na prekid njihovih stvaralačkih aktivnosti (Fitzgerald, 2011). Hans Asperger je opisao kreativnost kao nešto neobično, čisto i originalno, te veoma slično inteligenciji. Ta inteligencija kod dece i mladih sa PSA nekonvencionalna je, neobična i upravo iz tog razloga se često doživljava kao ekscentrična ili neprimerena (Fitzgerald, 2011).

Slučaj čoveka koji je smatran savantom visokog stepena funkcionisanja, osvojio je veliku pažnju stručnjaka, ali i laika. Kreativni načini upamćivanja kojima se služio ovaj čovek, omogućavao je ogromne aritmetičke proračune koji su vrlo složeni. Koristio se sekvencama za udvostručavanje brojeva neverovatnom brzinom (32-64, 256-512). Osim što je mogao brzo da prebrojava i vrši složene proračune, veoma dobro je pamtio datume. Pronašao je takav sistem po kome kada čuje datum nečijeg rođenja, odmah bi, „iz

glave“ izračunao u kojoj je to nedelji u godini bilo. Osoba čije je kreativno upamćivanje brojeva bilo tema ove studije, susretala se kroz život s brojnim pogrešnim dijagnozama. Dugo godina se smatralo da boluje od šizofrenije, sve dok se nije ustanovilo da ovaj čovek ima Aspergerov sindrom (Cardinal, 2009), jedan od nekadašnjih pervazivnih poremećaja razvoja, koji je danas isključen kao pojedinačna kategorija i zajedno sa ostalim poremećajima se ubraja u jedno jedinstveno stanje, PSA (Ђурић-Здравковић, 2020). Ono što je razlikovalo njegovu kliničku sliku od tipičnog PSA jeste tromost njegove motorike iznačajno bolja socijalna komponenta (Cardinal, 2009).

Sposobnost kreativnog mišljenja poređena je između dve grupe dece, od kojih je prvu grupu činilo 20-oro dece sa PSA, dok su deca iz druge grupe bila deca tipičnog razvoja, uzrasta od 9 do 11 godina. Ova studija je upoređivala performanse na dva različita testa, testa opšte i testa matematičke kreativnosti. Istraživana je veza između opšteg i matematičkog kreativnog mišljenja kroz različite kognitivne mere, uključujući neverbalni IQ, verbalnu i neverbalnu radnu memoriju i pažnju. Rezultati studije pokazuju značajne korelacije među merama kreativnosti, ukazujući na to da zadaci ova dva testa predstavljaju različite veštine ili različite domene kreativnosti. Ovi rezultatipotvrđuju da se kreativnost evidentira kod dece sa PSA (Hetzroni et al., 2019). Baron Koen je u okviru jednog istraživanja (Baron-Cohen, 1993, prema Aleksandrovich & Zoglowek, 2014) upoređivao autoportrete, crteže dece sa PSA, sa crtežima dece kojaimaju određene teškoće u učenju. On je ovom prilikom došao do zaključka da deca sa PSA stvaraju likove koji su manje prožeti ličnim osobinama, kao i da su ovim crtežima nedostajali maštovitost i celovitost (Aleksandrovich & Zoglowek, 2014).

Pojedinci sa PSA često pokazuju deficit u domenu kreativnosti, no evidentno je da postoje umetnici sa PSA, koje odlikuje originalno stvaralaštvo i jedinstveni umetnički rezultati. Autori jednog istraživanja nastojali su da istraže ovaj paradoks, te su procenili devetoro savant umetnika sa PSA, devetorotalentovanih studenata umetnosti, devetoro pojedinaca koji nisu talentovani niti umetnički nastrojani i devet osoba sa blagim i umerenim teškoćama u učenju. Cilj istraživanja bio je utvrditi da li stvaralaštvo zavisi od umetničke sposobnosti, kliničke slike PSA, ili nivoa intelektualne omećenosti. Testovi su sadržali zadatak fluentnosti, originalnosti i kognitivne fleksibilnosti. Rezultati ovog istraživanja su pokazali da su odgovori studenata umetnosti sadržali više kreativnosti od grupe savanta, PSA i grupe osoba sa teškoćama u učenju. Savanti su na zadatku crtanja pokazali veći uspeh od grupe sa PSA i grupe sa teškoćama u učenju, jer su proizveli originalnije

crteže. Na ostalim indeksima kreativnosti nisu uočene razlike (Pring et al., 2012).

Kako kreativnost često biva zanemarena i neprepoznata kod osoba sa PSA, vrlo je važno obratiti pažnju još na ranom uzrastu, koji je ključan za identifikaciju oblasti na kojima treba raditi. Deci i mladima sa PSA je potrebna dodatna podrška ne samo za zadovoljenje osnovnih potreba, nego i za ostvarenje u okviru svojih interesovanja (Hannah, 2001).

Testovi koji ispituju kreativnost, mogu potceniti ovu sposobnost kod dece i mladih sa PSA, zbog limitirane prirode testova, kao što su vremensko ograničenje, papir-olovka testovi, testiranje u okruženju pretrpanom stimulusima i sličnim otežavajućim okolnostima (Dieneret al., 2014). Procena kreativnosti u domenu vizuelno-prostornih faktora bio je cilj istraživanja, koje je dalo oprečne rezultate u smislu potencijala s jedne, i pružanja podrške s druge strane. Procena ispitanika bila je fokusirana na posebne vizuelno-prostorne sposobnosti koje su procenjivane uz pomoć softvera za trodimenzionalno modeliranje. Procenjene su sposobnosti fluentnosti, kognitivne fleksibilnosti, originalnosti i razrade. Rezultati studije upućuju na činjenicu da mladi sa PSA imaju posebne vizuelno-prostorne sposobnosti, ali da im nedostaje podrška kako bi svoju kreativnost izrazili. Jedan od opštih ciljeva samog sprovođenja istraživanja bilo je razvijanje mere za podsticaj kreativnosti kod mladih osoba sa PSA u smislu dodatne podrške (Dieneret al., 2014).

Sličnom tematikom, bavila se još jedna studija koja je takođe ispitivala ispoljavanje kreativnosti i mašte kod PSA (Roth, 2020). U okviru studije se ističe da generisanje originalnih ideja i apstrakcija mogu biti odlike osoba sa PSA, i da iako je to mali procenat ove populacije, zaslužuje posebnu pažnju. Kreativne karakteristike pojedinaca ogledale su se u talentima među kojima se često ističu vizuelna umetnost, muzika, ali i neke odlike genijalnosti, kao što su pronalaženje načina za upamćivanje adresa, cifara i naziva. Neki od zaključaka koji su izvedeni govore da se ove istaknute veštine pripisuju očuvanim kognitivnim sposobnostima osoba sa PSA, a ne njihovoj kreativnosti. Međutim, Roth ne osporava stvaralaštvo osoba sa PSA i govori o ideji da se izoluje jedinstveni stilski žanr, koji će biti nazvan „Umetnost autizma“ i koji će oslikavati apstrakcije, sadržati poeziju, nadrealne doživljaje i interpretacije doživljenog sveta. Smatra se da bi bilo korisno i estetski poželjno imati takav vid umetnosti koji će prikazati svet onakvim kakvim ga vide osobe sa PSA, a ujedno uvažiti potencijal koji ima mali broj ovih ljudi (Roth, 2020).

Zaključna razmatranja

Na osnovu pregleda istraživanja koja su data u radu, zaključuje se da je kreativnost vrlo složena kategorija koja nije u potpunosti razjašnjena niti se sa sigurnošću može tvrditi koja će osoba biti ili neće biti kreativna. Iako se veliki broj osoba sa PSA susreće sa izostankom imaginacije, teškoćama obrade informacija, pažnje i pamćenja, neosporno je da se kod ovih osoba prepoznaju crte kreativnosti. Profil koji se tipično pripisuje osobama sa PSA, a karakterišu ga socijalno-komunikacioni deficiti i restriktivni, repetitivni i stereotipni obrasci ponašanja, interesovanja i aktivnosti, u velikoj meri otežava ostvarivanje osoba sa PSA u domenu kreativnog izražavanja. Često je rad sa decom i mladima sa PSA usmeren na ublažavanje nepoželjnih oblika ponašanja, kao i podsticaj pažnje, socijalizaciju i razvoj govorno jezičkih veština, pri čemu često izostaje podsticanje ove dece na kreativno stvaralaštvo.

Različite studije rezultovale su prikazom jedinstvenog profila kreativnosti kod osoba sa PSA. Međutim, ove iste studije upućuju na činjenicu da je malo onih koji se bave kreativnošću ove populacije, kao i da često dolazi do pojave da se kod dece koja su imala sklonost ka kreativnom učenju i stvaranju ova sposobnost u određenom trenutku gasi. Zaključci ovog rada ukazuju na neophodnost razvijanja programa za otkrivanje kreativnosti kod dece i mladih s PSA i u skladu sa tim, kreiranja modela podrške koji će im omogućiti da se ostvare i iskažu svoju kreativnost. Zaključak pregledanih istraživanja jeste da je neophodan proces stimulacije razvoja kreativnih sposobnosti kod dece sa PSA, u vidu motivacije, usmeravanja i ohrabivanja.

Literatura

- Aleksandrovich M., & Zoglowek H. (2014). Autistic spectrum disorders and creativity. *Journal of Elementary Education*, 7(3-4), 5–16.
- Astorga, M. L. (2014). The concept of creativity in art and in science: Are autistic people creative? *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 17(3), 49–67.
- Cardinal, R. (2009). Outsider Art and the autistic creator. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 364(1522), 1459–1466. <https://doi.org/10.1098/rstb.2008.0325>

- Craig, J., & Baron-Cohen, S. (1999). Creativity and imagination in autism and Asperger syndrome. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 29(4), 319–326. <https://doi.org/10.1023/A:1022163403479>
- Davies, D., Jindal-Snape, D., Digby, R., Howe, A., Collier, C., & Hay, P. (2014). The roles and development needs of teachers to promote creativity: A systematic review of literature. *Teaching and Teacher Education*, 41(1), 34–41. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2014.03.003>
- Diener, M. L., Wright, C. A., Smith, K. N., & Wright, S. D. (2014). Assessing visual-spatial creativity in youth on the autism spectrum. *Creativity Research Journal*, 26(3), 328–337. <https://doi.org/10.1080/10400419.2014.929421>
- Ђурић-Здравковић, А. (2020). Педагогија особа с поремећајем интелектуалног развоја, Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Fitzgerald, M. (2011). Creativity psychosis autism and the social brain. In M. Reza-Mohammadi (Ed.), *A Comprehensive Book on Autism Spectrum Disorders* (pp. 213-224). InTech.
- Гагић, С., Јапунца-Милисављевић, М., & Ђурић-Здравковић, А. (2014). Подстицање креативности ликовног цртежа деце с лаком интелектуалном ометеношћу у односу на пол. *Београдска дефектолошка школа*, 20(1), 171-181.
- Glăveanu, V. P. (2020). A sociocultural theory of creativity: Bridging the social, the material, and the psychological. *Review of General Psychology*, 24(4), 335–354. <https://doi.org/10.1177/1089268020961763>
- Guilford, J. P. (1950). Creativity. *The American Psychologist*, 5(9), 444–454.
- Gut, A., Moszyńska, M., & Reszuta, N. (2019). Who is a creative person? Conceptualisation of creativity by people with autism spectrum disorder. *Interdisciplinary Context of Special Pedagogy*, 27(1), 373–387. <https://doi.org/10.14746/ikps.2019.27.17>
- Hannah, L. (2001). *Teaching young children with autistic spectrum disorders to learn: a practical guide for parents and staff in mainstream schools and nurseries*. National Autistic Society.
- Happé, F. & Vital, P. (2009). What aspects of autism predispose to talent? *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 364(1522), 1369–1375. <https://doi.org/10.1098/rstb.2008.0332>

- Happé, F. (2018). Why are savant skills and special talents associated with autism? *World Psychiatry*, 17(3), 280. <https://doi: 10.1002/wps.20552>
- Hetzroni, O., Agada, H., & Leikin, M. (2019). Creativity in autism: an examination of general and mathematical creative thinking among children with autism spectrum disorder and children with typical development. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 49(9), 3833–3844. <https://doi.org/10.1007/s10803-019-04094-x>
- Japundža-Milislavljević, M., Đurić-Zdravković, A., & Brojčin B. (2012). Kreativni potencijal dece s lakom intelektualnom ometenošću u odnosu na pol. U M. Gligorović (Ur.), *Stremljenja i novine u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji* (str. 193-200). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Kasirer, A., Adi-Japha, E., & Mashal, N. (2020). Verbal and figural creativity in children with autism spectrum disorder and typical development. *Frontiers in Psychology*, 11, 559238. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.559238>
- Lyons, V., & Fitzgerald, M. (2013). Critical evaluation of the concept of autistic creativity. *Recent Advances in Autism Spectrum Disorders*, 1, 771–791. ItechOpen. <http://dx.doi.org/10.5772/54465>
- Maksić, S. (2006). *Podsticanje kreativnosti u školi*. Institut za pedagoška istraživanja.
- Marijan, L. (2015). *Uloga združene pažnje i igra u dječjem autizmu*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu – Medicinski fakultet.
- Nogueira, S. I., Almeida, L. S., & Lima, T. S. (2017). Two tracks of thought: A structural model of the Test for Creative Thinking-Drawing Production (TCT-DP). *Creativity Research Journal*, 29(2), 206–211. <https://doi.org/10.1080/10400419.2017.1303312>
- Ozyaprak, M. (2016). The effectiveness of SCAMPER technique on creative thinking skills. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 4(1), 31–40.
- Ponticorvo, M., Sica, L. S., Rega, A., & Miglino, O. (2020). On the edge between digital and physical: materials to enhance creativity in children. An application to atypical development. *Frontiers in Psychology*, 11, 755. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00755>

- Pring, L., Ryder, N., Crane, L., & Hermelin, B. (2012). Creativity in savant artists with autism. *Autism*, 16(1), 45–57. <https://doi.org/10.1177/1362361311403783>
- Roth, I. (2020). Autism, Creativity and Aesthetics. *Qualitative Research in Psychology*, 17(4), 498–508. <https://doi.org/10.1080/14780887.2018.1442763>
- Smith, A., & Madden-Zibman, E. (2014). Creativity in autism. *Electronic edition. Assessed October, 10, 2020*. https://pracownik.kul.pl/files/11312/public/Creativity__autism_Smith_A.pdf
- Stolić, J., & Palinkašević, M. (2018). Didaktičke strategije i metode podsticanja razvoja muzičkog i jezičkog stvaralaštva i kreativnosti kod dece predškolskog uzrasta. Assessed January, 17, 2021 [http://www.uskolavrsac.edu.rs/Novi_sajt_2010/Dokumenta/Izdanja/23_Okruglito/33 - Stolic_Palinkasevic.pdf](http://www.uskolavrsac.edu.rs/Novi_sajt_2010/Dokumenta/Izdanja/23_Okruglito/33_-_Stolic_Palinkasevic.pdf)

CREATIVITY IN PERSONS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

Sanja Vuković¹, Aleksandra Đurić-Zdravković², & Ana Roknić³

¹Center for Education and Early Intervention, Belgrade, Serbia

²University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

³Elementary School „Jelena Varjaški”, Vršac, Serbia

Abstract

A limited number of papers that are exploring creativity in persons with autism spectrum disorders can be found in the literature. Often, papers are abundant in tendencies that call into question the existence and prosperity of the ability for imagination and creativity in this population. The aim of this paper is to perceive, by reviewing and analyzing the available research, the occurrence of creativity in children and young people with autism spectrum disorder. The review of available literature was conducted by searching electronic databases Google Scholar, Research Gate, services of the Serbian Library Consortium for Coordinated Acquisition (KOBSON), Croatian scientific and professional journals portal HRCAK, that offers open access to their papers, as well as available printed books. Analysis of the research results indicates that a unique profile of creativity can be observed in people with autism spectrum disorder. Characterization in the form of social-communication deficits and restrictive, repetitive and stereotypical patterns of behavior, interests and activities,

greatly complicates realization in the domain of creative expression. Deficit of executive functions that is often present in persons with autism spectrum disorder causes a deficit of imagination that is reflected on the expression of creativity. Regardless of the stated deficits, research indicate registering of creativity in this population in the domains described in the paper.

Key words: deficit, creative abilities, original creativeness